

Григорука А. А., Палюха М. С. - Тернопіль, 2002. - 304 с.

3. Васильчак С. В. Маркетингова орієнтація виробників молочної продукції / С. В. Васильчак. // Сільський господар: наук. - практ. журнал ЛНАВМ імені С. З. Гжицького. – Львів - 2004. - № 11-12. – С. 35 - 36.

4. Островський П. І. Аграрний маркетинг. [навчальний посібник] / П. І. Островський - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 224 с.

5. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : [підручник]. - 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. - К.: КНЕУ, 2002. - 624 с.

Annotation. We consider the coefficients of elasticity of agricultural products and food products for farms.

Key words: supply, elasticity, agricultural production, consumer, price, returns.

УДК 330.837

*Мозолюк Н.І., старший викладач
кафедри економічної теорії*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЕКОНОМІКАХ

Досліджено теоретичні проблеми стратегії економічного розвитку в постсоціалістичних країнах з точки зору ефективності функціонування інституційного середовища. Згідно з методологією А. Ослунда розглянуто типи постсоціалістичних економік.

Ключові слова: *інститут, інституціональне середовище, інституціоналізація, формальні та неформальні правила, опортунізм, контрактні відносини, трансформація, трансформаційна економіка.*

Інститути є основою функціонування будь-якого організованого суспільства за часів існування людської цивілізації. Вони відображають потенціальні ресурсні можливості тих, хто їх запроваджує, впливають на розподіл влади й активів, урегульовують конфлікти та підтримують стабільність у суспільстві.

Незадовільна інституційна база призводить до економічного хаосу за "броунівським рухом", безладу у визначенні подальшого соціально-економічного розвитку та орієнтації економічних агентів на одержання ренти замість ефективного господарювання. Підтвердженням цього є ситуація, яка склалася наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття у Центральній і

Східній Європі та нині спостерігається в пострадянських країнах, коли розвал існуючих конституційно-інституційних правил щодо чіткої специфікації прав власності, ціноутворення, монетарної та фіскальної політики, регулювання ринку цінних паперів призвів до непрогнозовано катастрофічних наслідків. Постреформаторські інституційні перешкоди виявилися досить вагомими, і для їх подолання слід докласти значних зусиль. Саме тому інституційний підхід до аналізу економічних процесів у постсоціалістичних трансформаційних економіках є важливим, перспективним і актуальним.

Фундаментом і ключовою концепцією інституціональної теорії виступають інститути. Сьогодні існує багато визначень цього поняття. Один із засновників інституціоналізму Т. Веблен вважав, що інститутами є стійкі звички та стереотипи мислення, притаманні значній кількості людей. Д.Норт визначає інститути як "правила гри" суспільства, або обмеження, які вигадали люди, які спрямовують людську взаємодію в певне русло та структурують стимули в процесі обміну [5, с.198]. Архітектор польських реформ Л. Бальцерович вважає, що інститути "задають" кожній людині визначену роль, в межах якої вона повинна діяти та приймати рішення. До цих рішень людина додає власні внутрішні переконання, що не залежать від інститутів. Економічна поведінка індивідів зумовлюється не тільки інституційним середовищем, а й світоглядом. Російський вчений С. Фролов визначає інститути як форму людської діяльності, що базується на чітко розробленій ідеології, системі правил і норм, розвинутому контролі за їх виконанням [9, с.54]. Це дозволяє замінити спонтанну поведінку людини, в тому числі в економічній діяльності, на поведінку, що очікується, моделюється та регулюється.

Отже, інститут – це сукупність, яка складається з правил (формальних чи неформальних) і стимулюючих факторів, що визначають особливості прийняття рішень і подальшої поведінки індивідів для його виконання. Звідси, інститути є рамками, в межах яких люди взаємодіють один з одним, зменшують невизначеність, структурують повсякденне життя, визначають вибір альтернатив і конструкцію спонукальних мотивів.

Вирішального значення для подальшої ринкової трансформації постсоціалістичних країн набуває запровадження базових інститутів інституційної динаміки, формування правил, норм, процедур інституціональних змін і готовності до них суб'єктів економічної діяльності, в цьому полягає сутність ринкової інституціоналізації економіки [4, с.58].

Ключовим аспектом аналізу ринкової трансформації є виокремлення реальної та формальної інституціоналізації. Якщо в рамках реальної зароджуються, формуються та утверджуються формальні або неформальні інституційні ролі суб'єктів, функціональні ролі об'єктів і сегментів ринку, то формальна інституціоналізація в посттрансформаційних ринкових економіках ґрунтується на прийнятті законів і нормативних актів. Інституціоналізація економіки розглядається як процес становлення формальних інститутів, що обмежують і спрямовують поведінку економічних суб'єктів, а також комплементарних неформальних, до яких належать угоди, контрактні відносини, традиції. Це забезпечує перетворення економічної поведінки на стабільну і прогнозовану в межах такого інституціонального середовища [1, с.45].

Дані проблеми досліджували загальноновизнані у світовій економічній науці вчені такі, як Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Коммонс, О. Вільямсон, Р.Нуреев, В. Радаєв, вітчизняні економісти В. Геєць, Б. Кваснюк, А.Грищенко, В. Дементьев, О. Яременко та інші. Р. Коуз першим ідентифікував проблеми, які сьогодні перебувають в центрі неінституціонального підходу, та запропонував концептуальний і методологічний інструментарій для їх розв'язання. Д. Норт є засновником і найавторитетнішим вченим в економічній історії інституційного спрямування [5, с.198]. В. Геєць визначив соціально-економічні проблеми, які виникають в країні при відсутності необхідних інституційних перетворень [2, с.11]. А. Грищенко проаналізував процес соціально-економічних змін з точки зору інституційного підходу [4, с.39]. В. Дементьев розглядав інституційні трансформації в контексті теорії влади. О. Яременко вперше застосував інституційний підхід до аналізу перехідних процесів в економіці України. [10,

с.182].

Сьогодні у вітчизняній економічній науці маємо вагомі праці з комплексного теоретичного осмислення інституційних процесів, які відбувалися і відбуваються у трансформаційних постсоціалістичних економіках. Проте сучасна динаміка процесу інституціоналізації пост трансформаційних ринкових економік вимагає подальшого наукового аналізу, що дозволить систематизувати інституційні чинники перехідного стану, окреслити перспективи вітчизняної економіки та порівняти ті теоретичні проблеми, які існують в неоінституціональній теорії.

На початковому етапі трансформаційних перетворень необхідно було вирішити шість головних макроекономічних завдань: подолання значних темпів інфляції, скорочення дефіциту державного бюджету, встановлення стабільного курсу національної валюти, інтеграція національних економік у глобальну, оптимізація експортного потенціалу, створення умов для залучення іноземних інвестицій. Проте, як засвідчили підсумки трансформаційних перетворень у постпотерналістських державах, рекомендації Вашингтонського консенсусу не завжди призводять до позитивного результату. У країнах колишнього СРСР настанови МВФ призвели до відпливу капіталу, економічної нестабільності та відсутності соціально відповідальних підприємницьких мотивів. Отже, ті інститути, які є неефективними в постіндустріальних країнах, не завжди "спрацьовують" у трансформаційних економіках і консервують їх відсталість. Це пояснюється "провалами влади", коли непродумане адміністративне втручання, а інколи відсутність державної ініціативи призвели до активізації рентоорієнтованої поведінки, поглиблення проблем асиметричної інформації та неповних контрактів, а задекларовані формальні інститути не розв'язали антикорупційних завдань. Безперечним є той факт, що успішний перехід до капіталізму з подальшим підвищенням економічного потенціалу країни і добробуту її громадян залежить від інституційних чинників.

Наявність природних ресурсів, кількість і густота працездатного населення, пропозиція новітніх технологій, які підвищують продуктивність

праці, не є ключовими чинниками пояснення темпів економічного зростання та збільшення ВВП. Тому, з одного боку, актуальною метою економічного аналізу виступає дослідження інститутів, які через механізми трансакційних витрат і специфікації прав власності визначають цілі та стимули для продуктивної поведінки індивідів і організацій [3, с.64]. З іншого боку, не менш важливим завданням є аналіз тих інститутів, які створюють в економіці "проблемні зони" і спричиняють її гальмування.

Ефективне використання факторів виробництва залежить від формальних і неформальних інститутів, які заохочують чи унеможливають опортуністичну поведінку та потенціальні варіанти порушення прав власності. Саме стабільність і прозорість суспільних та юридичних норм, миттєвість реакції влади на незаконні дії щодо специфікації прав власності впливають на ефективність ринкового обміну, залучення і використання активів, нагромадження капіталу та запровадження інновацій. Країни з традиційно ефективною системою специфікації прав власності мають темпи приросту національного багатства майже удвічі вищі, ніж з неефективною. При цьому простежується прямий кореляційний зв'язок між демократичними зрушеннями в постсоціалістичних країнах і удосконаленням специфікації прав власності, що пояснюється емпіричними дослідженнями зв'язку демократичних перетворень та економічного зростання.

Перетворення, які було здійснено в державах колишньої планової економіки, засвідчили, що децентралізована ринкова система з реальним приватним сектором є необхідною, але недостатньою умовою для демократизації. Без досконалої специфікації прав власності реальний демократичний устрій є неможливим. Це пояснюється тим, що зрозумілі, "прозорі" й юридично захищені права власності запобігають потраплянню в "інституційну пастку" надмірного розшарування суспільства за майновою ознакою. У протилежному випадку концентрація величезного багатства в руках небагатьох призводить до концентрації політичного ресурсу, що руйнуватиме демократичний режим. Тому непевність щодо існуючої системи прав власності впливає на

неефективність прийняття політичних рішень, підриває довіру до владних інституцій. Економічні суб'єкти втрачають довіру до уряду, який потенціально спроможний порушувати права власності, що збільшує невизначеність щодо нинішніх і майбутніх "правил ринкової гри".

Процес специфікації прав власності разом з витратами інституційної трансформації – зазначені витрати пов'язують з переходом від однієї норми до іншої — набуває вирішального значення в розумінні трансформаційних процесів періоду інституціоналізації капіталістичних відносин. У цілому система прав власності включає їх юридичне оформлення, офіційні установи, що здійснюють процес специфікації, визначену структуру проведення трансакцій, утому числі стосовно не тільки обліку, але й нагромадження матеріальних людських та інтелектуальних активів. Уряд як центральний економічний агент відіграє ключову роль у системі прав власності. При цьому фундаментальними економічними характеристиками прав власності в правовій державі є такі: зрозумілість обмежень, ціна відчуження-привласнення, захист від незаконного заволодіння, ймовірність змін у правах. Тим самим влада впливає, на політичну стабільність у країні через інституційні механізми створення і розподілу національного багатства.

Коли юридичні основи специфікації є незадовільними, то їх підміняють неформальними правилами. Наприклад, в Україні (найтипівіша ситуація спостерігається в АР Крим) зафіксовано успішні спроби самозахоплення земельних ділянок, які належать державі. При цьому "загарбники" визнають право інших "загарбників" щодо власності на захоплені ділянки. Хоча така форма власності не має жодного юридичного підґрунтя і є порушенням закону, влада, як правило, утримується від примусового повернення землі, що врешті-решт призводить до юридичного визнання прав "загарбників". У цілому ж у постсоціалістичних країнах колишнього СРСР відбулося нелегітимне, з інституційної точки зору, привласнення загальнодержавного майна.

Недостатня інституційна підтримка державою прав власності заохочує опортунізм, збільшує трансакційні витрати на захист від зазіхань на власність

та відтягує ресурси від продуктивної діяльності. Постсоціалістичні країни, хоча й різною мірою, зіткнулися з цілим рядом перешкод у процесі започаткування та ефективного використання формальних інститутів прав власності. Це пояснюється недостатніми інституційними традиціями, які здавна мають країни капіталістичної демократії, а також відсутністю необхідного досвіду в розвитку судової системи, що опікує приватну власність, тиском криміналітету та позалегальних структур на бізнес і державні інституції.

Якщо систематизувати і доповнити вказані інституційні проблеми, то можна пояснити незадовільний постреформаторський стан пострадянських країн: історико-культурні фактори, особливості національного менталітету громадян колишніх союзних республік; прорахунки та непослідовність реформаторських дій тих, хто здійснював трансформаційні перетворення; владні відносини, що були сформульовані після розвалу Радянського Союзу і здобуття незалежності суб'єктами союзної конституції. При цьому маємо ситуацію "дикого капіталізму", для якого характерним є прагнення індивідів до економічного успіху за відсутності загальноприйнятих у постіндустріальних країнах "правил ринкової гри". За таких обставин вебленівське "заздрісне суперництво" змушує економічних суб'єктів постійно конкурувати за здобуття грошових доходів, які стають основним фактором поважності в суспільстві.

Згідно з А. Ослундом, визначають такі три альтернативні підходи до розвитку посткомуністичних держав [7, с.23].

1. Демократичний (соціально-ринкова економіка), коли демократичні уряди працюють над прискоренням соціально-економічного розвитку та зростанням суспільного добробуту (країни ЦСЄ та Балтії).
2. Деспотичний (відновлена командна економіка), коли лідери держав турбуються лише про збереження особистого впливу і влади (Туркменістан, Узбекистан, Беларусь).
3. Спрямований на одержання ренти - перехідна економіка (Україна, Росія, Казахстан, Молдова, Румунія, Болгарія).

Під феноменом ренти розуміють рівень прибутку, що перевищує кон-

курентний і пояснює суперечливе започаткування тих інститутів, які базуються на економічному егоїзмі суб'єктів інституційного новаторства. Саме аналіз рентоорієнтованої поведінки дозволяє повною мірою осмислити трансформаційні процеси переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової, коли відсутні необхідні формальні інститути, а у випадку їх запровадження маємо недостатні гарантії дотримання законів. У першу чергу це стосується механізмів формування ціни, а також тих трансакційних витрат, які мають безпосереднє відношення до підприємницької діяльності щодо інформації, переговорів, укладання угод, розв'язання конфліктів, контролю за виконанням контрактів. Тому, без сумніву, трансформаційний лаг об'єктивно матиме період економічної неефективності, "ринкових провалів" і можливості для здійснення максимізуючої поведінки, яку визначаємо як рентоорієнтовану.

Така поведінка продукує інституційну модель економіки, яка одночасно є неконкурентною і не контролюється державою. Дана модель - досить заплутана, коли впливові політичні угруповання перебувають у стані перманентної боротьби за владу, що дозволяє здійснювати перерозподіл ресурсів на свою користь. За таких обставин інституційні правила набувають статусу рентоорієнтованих, тому що створюються для максимізації доходів тих суб'єктів, які їх започатковують, і набувають вигляду примусових формальних інститутів. Виникає ситуація взаємодії між агентами, за якої агент *A* (суб'єкт влади) змушує нести витрати на свою користь агента *B* (об'єкта влади). Суть примушення полягає в тому, що в разі відмови від підпорядкування суб'єкт влади створює такі надмірні витрати для об'єкта влади, яких неможливо уникнути, скоротити або компенсувати, діючи в альтернативний підпорядкуванню спосіб. Величина та доцільна форма витрат підлеглості, які готовий нести об'єкт влади на користь її суб'єкта, характеризують міру влади агента *A* над агентом *B*. У такому випадку суб'єкт влади покладає трансакційні та виробничі витрати, які здійснює для максимізації заходу, на об'єкти влади.

Дані владні відносини, з огляду на концептуальні засади теорії організаційного інституціоналізму, передбачають, що суб'єкти влади праг-

нутимуть до збереження даного становища якомога довше. Отже, у цьому випадку на перший план аналізу виходять корисливі інтереси економічних суб'єктів, які мають можливості впливу на запровадження формальних і неформальних інститутів, що визначатимуть загальну рентоорієнтовану стратегію соціально-економічного розвитку країни. Звідси теоретичний аналіз вимагає необхідності дослідження механізмів і динаміки інституційних змін коли політики пристосовують інституційні норми для задоволення власних потреб шляхом виборчого процесу, який умотивований раціональним егоїзмом.

Примусове запровадження в економіці формальних інститутів можна вважати використанням насильства тих економічних суб'єктів, які здобули перемогу над конкурентами в політичній боротьбі, тобто політичний ринок розглядається як метод примушення конкуруючих економічних агентів для обов'язкового виконання як формального, так і неформального інституційного нововведення. Така ситуація є найкращою порівняно з природною дифузією інноваційного запозичення і його подальшим поширенням, коли подібні запозичення приводять до економічного успіху. Проте дії державної влади в пострадянських економіках, яка прагне до надмірного і безпосереднього втручання в економічні процеси, призводять до того, що більшість інноваційних запозичень дістають статус лише неформальних інститутів. Поведінка владної бюрократії в разі неможливості одержання ренти спрямована на недопущення формалізації інституту, навіть за умов його агрегованої ефективності, та санкціонування каральних дій або погрози ними щодо інституційного новатора. Звідси принципового значення набувають спосіб і тип організації правової системи, для постсоціалістичних економік прийнятнішим є прецедентне право. Адже в і умовах заохочення владою опортуністичної поведінки суб'єктів судово-господарського процесу, коли замість відкритої конкуренції спостерігаємо судові інтриги, саме прецедентне право здатне мінімізувати корупційні дії. Даний висновок підтверджується також і тим, що в умовах одночасного функціонування ліберальних ринкових передумов і жорсткого державного контролю над бізнесом створюється більше

можливостей для корупції. Загальний вплив корупції на функціонування інститутів свідчить про нездатність державних інституцій до ефективної діяльності, тобто маємо неефективну державну владу, яка не виконує задекларованих соціально-економічних завдань, не забезпечує сталого економічного зростання та достатнього рівня інвестицій.

Звідси правова інфраструктура (закони, норми та механізми їх втілення і дотримання) дістає вирішальне значення для стабільного економічного розвитку країни. Адже започаткування формальних інститутів, які передбачають приховані виплати державним чиновникам, набуває вигляду адміністративної корупції та визначає статус інститутів як таких, що стримують економічне зростання, а також збільшує трансакційні витрати і гальмує інвестиційний процес. Особливу небезпеку при цьому становить "сіцилійський синдром", коли підприємці та населення країни внаслідок незадовільної юридичної інфраструктури і корумпованості судової системи та системи правопорядку недовіряють закону, не поважають його.

Водночас, навіть за умов законодавчого запровадження загальноприйнятих у постіндустріальних країнах ринкових норм і відповідних інституційних структур, існує небезпека неможливості дотримання формальних правил. Це пояснюється тим, що економічні агенти надають перевагу неформальним інститутам, дотримуючись формальних вимог лише в тій частині, яка не суперечить їх інтересам і не наражається на каральні санкції. До того ж трансформація інституційного каркаса адміністративно-командної економіки без урахування неформальних інститутів радянських часів, що визначаються як "рутина", може призвести до катастрофічного погіршення економічної ситуації. Така небезпека поглиблюється також й тим, що знання і навички бюрократичного апарату, який обслуговує потреби централізованої економіки, ґрунтуються на наявному наборі інститутів і в разі їх руйнування втрачають свою цінність. Тому чиновники будь-якого рівня протидіють реформаторським змінам або адаптують попередню "рутину" до новітніх умов. Звідси виникає феномен інституціоналізації псевдоринку, коли задекларована владою мета

ринкових перетворень насправді спрямовується на запровадження інституційних механізмів рентоорієнтованої економіки.

"Шокова терапія" є можливою інституційною альтернативою для постсоціалістичних країн перехідного періоду, коли поступові зміни, з інституційної точки зору, є менш прийнятними. Наприклад, Польща швидкими темпами відійшла від адміністративно-командного устрою і замінила його формальними інститутами, необхідними для ефективного функціонування ринкової економіки. З 1993 р. у Польщі спостерігається вихід економіки з трансформаційної кризи, а в 2004 р. її економіка увійшла в період прискореного економічного зростання: в абсолютному значенні величина ВВП становила у 2004 р. 242,2 млрд. дол. (у 2006 р. - 338,7 млрд. дол.), що в розрахунку на душу населення дорівнювало 6,3 тис. дол. (у 2003 р. — 5,5 тис. дол.), а з урахуванням купівельної спроможності валют цей показник можна збільшити вдвічі. Водночас після вступу Польщі до ЄС спостерігалася така динаміка інфляції: польська економіка увійшла до Євросоюзу з інфляцією 0,8% (2003 р.), надалі середньорічні показники становили 3,5% (2004 р.) і 2,1% (2005р.). Серед позитивних тенденцій необхідно зазначити також поліпшення фінансово-економічного становища підприємств, динаміку приросту промислової продукції, виробництва та імпорту інвестиційного обладнання, зростання продукції наукомісткого сектору, залучення іноземних інвестицій і зростання продуктивності праці.

Варто також зазначити, що разом з досить високими темпами економічного зростання Польща має значні соціально-економічні проблеми. Насамперед це стосується ситуацій на ринку праці та структурного спрощення економіки. Наприкінці 2004 р. рівень безробіття становив 19,1% (у 2003 р. - 20%, у 2005 р. - 17,7%), що є одним з найвищих показників серед країн - членів Євросоюзу. Зазначені негативні тенденції пояснюються тим, що будь-яка докорінна трансформація соціально-економічного порядку призводить до дезорганізації системи. Це обґрунтовується витратами адаптації до нових інститутів. За даних обставин інституційне середовище вступає у взаємодію з новими

імплантованими технологіями, що мають вирішальний вплив на ефективність функціонування нових інститутів. Але при цьому необхідно підкреслити, що заплановані результати можливі лише після коригування відповідних моделей, що дозволяє стабілізувати очікування суб'єктів інституційних змін навколо фокальних точок, які породжують бажану рівновагу. Доповнює даний висновок класифікаційний підхід А. Гриценка до інституційної деформації, що знижує ефективність функціонування інститутів, зокрема, до "інституційних розривів", які виникають у випадку порушення зв'язку між взаємозалежними інститутами. У запропонованому аналізі маємо такий розрив між правами і нормами: з одного боку, необхідність проведення структурних реформ і створення нових робочих місць, а з іншого — жорстка бюджетна політика щодо державних витрат.

Проте польський реформаторський досвід показує, що, незважаючи на соціальні та економічні витрати, народна підтримка інституційних змін залишається високою, а реформи інституціоналізували їх ідею, знищили залишки адміністративно-командної системи і виробили "залежність від шляху, що підштовхує реформи вперед". При цьому необхідно врахувати те, що в цій країні існували принаймні три передумови, які сприяли позитивному процесу інституційної трансформації. По-перше, навіть за умов патерналістської економіки в Польщі існували неформальні фактори капіталістичної інституціоналізації. Це підтверджується функціонуванням ринків з елементами специфікації приватної власності, наприклад, у сільському господарстві та малому бізнесі. По-друге, істотний вплив на поляків справляли цінності західної демократії, її ідеологія та культура. По-третє, польське суспільство наприкінці 80-х років XX ст. вирізнялося національним консенсусом щодо необхідності кардинальних змін і переходу до капіталізму.

Зрозуміло, що подібні умови в республіках колишнього СРСР не існували. У Радянському Союзі переважали ідеологічні цінності: патерналізм, соціальна захищеність державою громадян, колективізм. Еволюційна теорія визначає, що моделі поведінки господарюючих суб'єктів не можуть бути

змінені за короткий проміжок часу у зв'язку з їх попередньою "рутинізацією". Адже підчас інституційних змін необхідно враховувати "інституційний генотип нації" попереднього соціально-економічного устрою, який зумовлюється існуванням усталених неформальних правил, звичок і традицій, що формують стереотипи економічного мислення, поведінки та культури.

Неузгодженість формальних і неформальних інститутів призводить до довгострокового економічного спаду, диспропорцій фіскального характеру та виникнення псевдоринкових відносин. Дані відносини лише імітують ринкові. Лідери тих політико-олігархічних угруповань, які здобувають перманентну перемогу, використовуючи можливості асиметричної інформації, максимізують одержання ренти з одночасним жорстким контролем над конкурентами. Фактами рентних відносин періоду пострадянської трансформації є незбіг ринкових і державних цін, що надає можливість проведення арбітражу під час інфляційної спіралі; субсидії, пов'язані із заниженими процентними ставками в державних кредитних установах; нецільове використання коштів державного бюджету; приватизація з використанням трансфертного ціноутворення; існування жорстких стандартів, яких неможливо дотримуватися в господарській діяльності; експортний та імпорتنний контроль; податкові пільги та неплатежі; незаконне відшкодування ПДВ; прямі дотації підконтрольним підприємствам.

Зазначені факти є свідченням того, що поступові та непослідовні реформи створюють умови для одержання економічної ренти. Саме свідоме гальмування правлячою елітою трансформаційних перетворень призводить до дисфункцій ринку, поглиблення проблем з асиметричною інформацією та неповними контрактами. Міждержавні регресії, що досліджувались у перехідних економіках, засвідчили позитивний зв'язок розвитку реформ та економічного зростання [7, с.223]. При цьому необхідно врахувати те, що негативні наслідки соціально-економічного розвитку в пострадянських країнах зумовили появу ідеології "поствашингтонського консенсусу" (1996 р.), яка пов'язує трансформацію постсоціалістичних економік з поточними процесами

транзитивної лібералізації, коли кожна складова, що передуює децентралізації, реалізується поетапно та у взаємозв'язку. До цих складових належать: стабільність валютного курсу, створення умов, що стимулювали б приватні нагромадження, дефляція, зниження державної заборгованості, розвиток інфраструктури, зниження непродуктивних витрат, розвиток ринку праці, ефективне корпоративне управління, контроль за діяльністю банків [8, с.54].

В умовах глобалізації процес лібералізації теоретично не може бути деструктивним, тому що негативні фактори завжди можуть бути мінімізовані започаткованими і/або імпортованими інститутами. Але в реальному житті проблеми виникають щодо оптимального спрямування процесу інституціоналізації за традиційних національних обмежень і з огляду на "проблеми колії". Як уже зазначалося, навіть найкращі наміри щодо інституційних змін можуть призвести до непередбачуваних наслідків. Це пояснюється такими факторами, як нестача або асиметричність інформації у реформаторів, негативні зовнішні екстерналії під час функціонування новостворених інститутів, які зумовлені національними особливостями та особисті корисливі інтереси інституційних акторів, що призводить до концентрації у привілейованих групах як багатства, так і влади. Як показав трансформаційний етап у постсоціалістичних країнах, якщо реформатори за короткий проміжок часу не зможуть здійснити переломні інституційні перетворення, то надалі відбудеться захоплення влади рентоорієнтованими опортуністами та блокування подальшої лібералізації.

Специфічною особливістю політичного процесу в пострадянських країнах, на відміну від країн ЦСЄ та Балтії, є те, що вони дістали у спадок псевдодемократичні технології передання влади, коли влада–визначається як "нав'язана". Дані владні відносини характеризуються недобровільним характером передання повноважень і відсутністю ефективних механізмів зворотного зв'язку. За таких обставин володіння владою є головним обґрунтуванням реалізації владних повноважень, тобто суб'єкти, які її мають, одночасно одержують можливості розпорядження економічними активами та

контролю за ними.

Як швидко постсоціалістичні країни зможуть сформувати ліберальну соціально-ринкову систему, залежить від орієнтації державної влади. У теоретичному плані дана проблема набуває особливої актуальності внаслідок того, що виливи держави є суперечливими з точки зору інформаційної асиметрії та різновекторних стимулів економічних агентів. Як показує транзитивний досвід у постсоціалістичних державах, країни колишнього СРСР мають значно менший прогрес у створенні інститутів соціально-ринкової економіки, на противагу державам ЦСЄ та Балтії. Дане твердження ґрунтується на такому теоретичному аспекті: коли примушення, а не суспільна угода є головним фактором державної політики, то виникає небезпека того, що провладні суб'єкти, які перемогли в політичній боротьбі, впливатимуть на політичні процеси лише з урахуванням власної вигоди. Коли влада не гарантує суб'єктам економічної діяльності чіткої специфікації прав власності, "прозорого" і зрозумілого законодавства, то це призводить до використання неефективних інституційних механізмів координації взаємодії суб'єктів економічного процесу, загальної опортуністичної поведінки, значних трансакційних витрат та орієнтації на одержання ренти.

Надалі рентні відносини інституціоналізуються в неформальні норми і правила, що шляхом поєднання бізнесу й політики надають нових можливостей політичним елітам при владі отримувати багатство, яке за ефектом мультиплікації використовується для збереження рентних джерел. Проте, незважаючи на такі негативні наслідки, держави, економічну політику яких спрямовано на одержання ренти, значно ближче до ринкової економіки, ніж деспотичні, і мають усі можливості для розвитку інституційного середовища та ліберальних засад. При цьому одним з ключових факторів виступають суперечності між політико-бізнесовими елітами і перспективні можливості створення інститутів, що гальмуватимуть одержання ренти. Коли інститути запроваджуються шляхом конкурентної боротьби та торгівлі між заінтересованими групами, то вони мають вирішальний вплив на подальші зміни в

економічній політиці, вибір та ухвалення рішень щодо економічної стратегії. Розробка політичного курсу та інституціоналізація є взаємозалежними процесами: політики пропонують найкращі інститути з альтернативних — обрані інститути впроваджуються в соціально-економічну структуру суспільства.

Проте формування ринкових інститутів не може відбуватися через хаотичний і нерегульований процес конкурентної боротьби олігархічних угруповань. За таких обставин економіка країни підпадає під проблемні зони ризику ринкової неповноти (наприклад, ринку землі), "інституційних пасток", структурної асиметричності та надмірних трансакційних витрат. Тому державна влада в особі персоніфікованих інституційних реформаторів має санкціонувати започаткування доцільних інститутів, надаючи їм статус державних кодексів, законів і підзаконних актів. Необхідно також урахувати й те, що процес інституціоналізації має характеризуватися позитивним ефектом заміни неформальних інститутів стабільними, формальними, які забезпечуватимуть зниження міри невизначеності взаємодії між економічними суб'єктами, економічні стимули та захищеність від опортуністичної поведінки. Це дозволить позитивно та цілеспрямовано вплинути на такі інституційні складові макроекономічної політики, як рівень корупції, дотримання урядом контрактних зобов'язань, влада закону, ризик експропріації, загроза дефолту.

Таким чином, можна констатувати, що в процесі трансформаційних перетворень економіки країн ЦСЕ (Польща, Чехія, Угорщина) та Балтії мають вагомі успіхи та позитивні тенденції. У країнах колишнього СРСР спостерігаємо орієнтацію держав на одержання економічної ренти. Ключовим поясненням даної відмінності є те, що успішні країни здатні формувати та розвивати інститути, які "розробляють" ефективні стимули для економічних суб'єктів. Важливим є також і те, що фундаментальні зміни в даних державах відбуваються не як наслідок прямого втручання в традиційні інститути, а шляхом якісних змін у приватному та суспільному секторах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архієреєв С., Зінченко Я. Посттрансформаційна ринкова економіка: інституціоналізація фондового ринку "Економічна теорія" №3, 2006. – с.43-54
2. Геєць В. Інституційні перетворення і суспільний розвиток. "Економіка і прогнозування" №2, 2005. – с.9-37
3. Геєць В., Квасюк Б. Інституційні засади економічних перетворень. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. (За ред. акад. НАН України В.М. Гейця). К., Інститут економічного прогнозування, "Фенікс", 2003. – с.63-65
4. Гриценко А. Институциональная архитектура: Объект, теория и методология В кн: Постсоветский институционализм. Монография. (Под ред. Р.М. Куреева, В.В. Дементьева). Донецк. Изд-во "Каштан", 2005. – с.55-67
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К., "Основи", 2000. – с.217
6. Нуреев Р. Россия: Исторические судьбы власти – собственности. В кн: Постсоветский институционализм. – 2006: Власть и бизнес. Монография. (Под ред. Р.М. Нуреева). Ростов-на-Дону. "Наука - Пресс", 2006. – с.71-72
7. Ослунд А. Строительство капитализма: рыночная трансформация стран бывшего советского блока. М., "Логос", 2003. – 312 с.
8. Перехідна економіка: Підручник./В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
9. Фролов С. Социология. М., "Логос", 1997. – 548 с.
10. Яременко О. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект. Х., "Основы", 1997. – 182 с.

Annotation. The theoretical problem of economic development strategies in postisotsialistychnyh countries in terms of the efficiency of the institutional environment. According to the methodology A. Aslund considered types of post-socialist economies.

Key words: institute, institutional environment, institutionalization, formal and informal rules, opportunism, contractual relations, transformation, transformation economy.